

אַבְרָם הוּא אַבְרָהָם

תורת התולדות

המקרא, ובעקבותיו העברי, משתמש במושג "תולדות" כאשר הוא מספר את היסטוריית האנושות, כשהוא דן במתרחש במשך זמן אותה היסטוריה. משמעות המילה "תולדות" בלשון הקודש שונה באופן מהותי ממשמעות המילה "היסטוריה" אצל הפילוסופים היוונים.

הפילוסופים היוונים, ובעקבותיהם התרבות המערבית הקלסית, שמים את הדגש על האירועים, והם מתייחסים לאותם אירועים כאל תופעות.⁸³ הפילוסוף מנסה לחשוף תבניות בלתי פרסונליות מתוך אותן תופעות, חוקים בלתי פרסונליים הקובעים את מהלך ההיסטוריה.

במובן הזה התורה אינה ספר היסטורי. התורה עוסקת בעיקר בזהות האנושית והמוטציות המתרחשות באותה זהות במשך הזמן של ההיסטוריה, החל מאדם הראשון, אב האנושות, עד שהיא מצליחה להוליד את בנו, ה"בן אדם" האמתי, כפי שהוא מכונה על-ידי נביאי ישראל.⁸⁴ התורה מדגישה את האירועים המקדמים את האדם, את האנושות כולה לקראת הולדת בנו, ושמה את הדגש על הבעיות הזהותיות הקשורות למאמץ זה, ולא על פרטי אירוע זה או אחר או על כרונולוגיית אירועים מסוימים. העברי שם את הדגש

83 משמעות המילה היסטוריה ἱστορία ביוונית היא "מחקר" והיא הוכנסה לשימוש על-ידי הרודוטוס שכך קרא לספרו אודות מלחמת פרסיוון.

84 בעיקר אצל הנביא יחזקאל. ראה למשל יְיִאמֶר אֱלִי בֶן אָדָם עַל רְגְלֶיךָ וְאֵדְבַר אֵתְךָ' (ב-א).

ראה זוהר חלק א', קצא ע"א: תא חזי יחזקאל נטר פומיה ממאכלי דאיסורי, דכתיב (יחזקאל ד-יד) ולא בא בפי בשר פגול, זכה ואקרי בן אדם ... זכה הוא ואתקיים בדיוקניה דאדם בגין דכל מלין דעלמא כלהו דחלין מקמי דיוקנא דאדם, דאיהו שליטא על כלהו, ואיהו מלכא על כלא.

על זהות האדם, על מידת ההתאמה הקיימת בין אותה זהות בכל נקודת זמן ובין מחשבת הבורא⁸⁵ ותכניתו, כאשר הוא ית' ברא את עולמו. התולדות הן התולדות של מישהו - האדם, שנברא על-ידי מישהו, הוא בורא עולם, כאב של בנו לעתיד לבוא. התפיסה העברית של הזמן היא תפיסה דינמית של מאמץ המביא בסופו של דבר ל"בן אדם", כפי שהוא כבר במחשבת הבורא. אותו "בן אדם" הוא היש האמתי. ההיסטוריה האנושית, היא מעין הקדמה להופעת היש האמתי, פתיח להיסטוריה של הבן אדם האמתי. תפיסה זו, לפיה כל עוד אותו בן אדם טרם נולד, אנחנו עסוקים במעין פרה-היסטוריה שקודמת להופעת היש האמתי, נוגדת את התפיסה הפילוסופית היוונית והמערבית המדברת על ההיסטוריה שלנו כהיסטוריית היש.

המילה "תולדות" מופיעה י"ג פעמים בתנ"ך והיא תמיד כתובה בכתב חסר,⁸⁶ חוץ מן המופע הראשון 'אֱלֹהֵי תוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ בְּהַבְרָאָם בְּיוֹם עֲשׂוֹת יְהוָה אֱלֹהִים אֶרֶץ וְשָׁמַיִם'⁸⁷ והמופע האחרון 'וְאֵלֶּה תוֹלְדוֹת פְּרָץ פְּרָץ הוֹלִיד אֶת חָצְרוֹן'⁸⁸ הפותח את תולדות דוד המלך, בסוף מגילת רות. במהלך ההיסטוריה נמצאת האנושות במאמץ מתמיד להוליד את בן דוד, והתורה חושפת את השינויים העיקריים שחלים בזהות האנושית, החל מאדם הראשון, דרך נח, שם, עֵבֶר, אברהם, יצחק ויעקב עד שיעקב מקבל את השם ישראל. בכל שלב ושלב שופט הקב"ה את המהלך שהביא לידי אותו שינוי כדי לקבוע אם השינוי חיובי, המקדם אותנו לקראת הולדת הבן אדם, אם כישלון, מבוי סתום, או חזרה לאחור.

המושג "תולדות" טומן בתוכו את רעיון ה**בִּירוּר**. ה**בִּירוּר** נעשה בכל שלב ושלב כדי לזהות דרך מי עוברת הזהות המתאימה יותר למחשבת הבורא, המתקדמת באמת לקראת הולדת המשיח, כסמל של אותו "בן אדם" אמתי. זהות שמתבררת כקרובה בלבד לזהות המובחרת יותר, המבוררת יותר, המתאימה יותר למחשבת הבורא, שבאותה נקודת זמן פוסלת את עצמה ואינה יכולה עוד להוליד את אותו "בן אדם". כך קורה עם אברהם ולוט, עם יצחק וישמעאל ועם יעקב ועשו.

85 משמעות המילה "מחשבת" בלשון הקודש היא רצון. הביטוי "מחשבת הבורא" בא לציין את רצון הבורא עבור בריאתו ולא מחשבה בלתי פרסונלית.

86 ראה ב"ר יב-ו: א"ר שמואל בר נחמן כל תולדות שנאמרו בתורה חסרין בר מן תרין ...

87 בראשית ב-ד

88 רות ד-יח

אברהם הכיר את בוראו

העברי יודע כי העולם שבו הוא חי נברא על-ידי בורא עולם. הוא אינו זקוק להוכחה כלשהי, לספקולציה פילוסופית כדי לדעת שיש בורא לעולמנו. אם כך הוא המצב, נשאלת שאלת נחיצות סיפורו של מעשה בראשית בתורה. מהי מטרת המספר המקראי בקודש כאשר הוא מוסר לנו ש'בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ'⁸⁹ המספר המקראי בקודש מבקש ללמד אותנו שאותו עולם, והאדם כנצר הבריאה, נתון מתחילתו להיסטוריה מסוימת, בעלת יעד ותכלית מוגדרים על-ידי הבורא עצמו.⁹⁰ הוא מבקש ליידע אותנו שיש משמעות לזמן ועל האדם להגיע, דרך מאמציו, למפגש שקבע עמו בורא העולם בסוף היום השביעי. הוא מבקש להזכיר לנו שעל האדם מוטלת המשימה להשלים-לתקן את העשייה של הקב"ה במהלך ששת ימי המעשה. המושג "בריאה" אינו מבחינת התורה מושג מטפיזי, תאולוגי מופשט. זהו מושג בעל משמעות מוסרית משום שהבריאה היא האקט המוסרי par excellence. הקב"ה רצה לברוא את האדם והוא נותן את היש לאדם במתנה. הקב"ה רצה לברוא את העולם ויש לו "פרויקט" עבור עולמו. דרך התולדות צריך האדם להוליד את הבן אדם. כאשר יעד זה יושג, ישפוט הקב"ה את המהלך כולו, בדומה לשיפוט המהלכים הקודמים ויכתב בתורתו "וירא אלוקים כי טוב, ויהי ערב ויהי בוקר יום שביעי".⁹¹ אז תיפתח ההיסטוריה של היש האמתי, ביום השמיני.

הדרך שבה מגיע אברהם להכרת בוראו מאפיינת את גישתו של העברי. אברהם קודם כול מכיר את עצמו כנברא, כבריאה, כמי שמקבל את היש שלו

89 בראשית א-א

90 משמעות האות "בית" במילה בְּרֵאשִׁית היא בעבור, בדומה למה שיעקב אבינו אומר ללבן כאשר הוא מתחייב לעבוד שבע שנים בעבור רחל 'אֶעֱבֹדְךָ שְׁבַע שָׁנִים בְּתֶרֶם הַקָּטָן' (בראשית כט-יח). מטרת התורה היא ליידע אותנו מיד מהי המטרה, מהי התכלית: בשביל התורה, בשביל ישראל (מתוך שיעורי הרב).

91 התורה מספרת איך הכין הקב"ה את עולמו לקראת בריאת האדם, ביום השישי. בסוף כל יום ויום שופט הקב"ה את המצב - האם המשימה של אותו יום בוצעה מספיק טוב כדי לעבור לשלב הבא "ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד", "ויהי ערב ויהי בוקר יום שני", עד "ויהי ערב ויהי בוקר יום השישי". מכאן ואילך נמסר העולם לידי האדם והקב"ה שובת ממלאכת עולמו. העולם שלנו הוא העולם של היום השביעי של הבורא ועל האדם מוטלת המשימה להביא אותו למצב שבו יהיה ניתן לעבור לשלב הבא - יום השמיני, ימות המשיח, עולם הבא. בלשון חז"ל משימה זו של האדם נקראת "תיקון העולם" ופירוש המילה "תיקון" הוא השלמה (מתוך שיעורי הרב).

מבחוץ, כמתנת חינם, כחסד מוחלט.⁹² מתוך הכרה זו יוצא אברהם למסע שבו הוא מחפש מיהו בוראו:

וַיֹּאמֶר ה' אֶל אַבְרָם לֵךְ מֵאַרְצְךָ וּגְוֹ – ר' יצחק פתח: (תהילים מה) 'שמעי בת וראי והטי אזנך ושכחי עמך ובית אביך'. אמר רבי יצחק: משל לאחד שהיה עובר ממקום למקום וראה בירה אחת דולקת. אמר: תאמר שהבירה זו בלא מנהיג? הציץ עליו בעל הבירה, אמר לו: אני הוא בעל הבירה. כך לפי שהיה אבינו אברהם אומר תאמר שהעולם הזה בלא מנהיג? הציץ עליו הקב"ה ואמר לו: אני הוא בעל העולם.

בראשית רבה, פרשה לט-א

אברהם אינו עוסק בפילוסופיה ספקולטיבית. הוא אינו שואל את עצמו אם יש בורא לעולם, אלא מיהו הבורא, העומד מאחורי חוקות הטבע הבלתי פרסונליות. הגילוי האלוקי של אברהם אבינו מגיע מחוץ לנפשו אל תוכו, מלמעלה למטה, מתוך עמדה של ספקנות היוצרת מעין חלל ריק בתודעתו. העמדה הפילוסופית, שלא כמדרש, טוענת כי ההכרה באלקות מגיעה מתוך האדם. מוכרת המימרא של הפילוסוף רנה דקארט⁹³ "אני חושב משמע

92 הכרה זו עוברת בראש ובראשונה דרך האקט של האכילה. כדי "להיות" אני חייב לאכול. דרך האכילה אני מקבל את היש שלי מבחוץ ואני מכיר את עצמי כנברא הזקוק לדבר חיצוני כדי להמשיך להיות. אין זה פלא שהמדרש קושר בין אברהם ובין האקט של האכילה כדרך החינוכית העיקרית שלו ללמד את העולם על קיומו של הבורא (תנחומא, פר' לך לך, יב): "והיה מאכיל עוברים ושבים שנאמר ויטע אשל בבאר שבע ויקרא שם בשם ה' אל עולם, לאחר שהיה מאכילן ומשקן היו מברכין אותו, ואמר להם לי אתם מברכין ברכו לבעל הבית שנותן לכל הבריות אוכל ומשקה ונותן בהם רוח, והיו אומרים לו היכן הוא, אמר להם שליט בשמים ובארץ וממית ומחיה מוחץ ורופא, צר את העובר במעי אמו ומוציאו לאויר עולם מגדל צמחים ואילנות מוריד שאול ויעל, כיון שהיו שומעין כך היו שואלין כיצד נברך אותו ומחזיקין לו לטובה, היה אומר להם אמרו ברוך ה' המבורך לעולם ועד ברוך נותן לחם ומזון לכל בשר, והיה מלמדם ברכות וצדקות, הוא שאמר הכתוב ואת הנפש אשר עשו בחרן". ברור אפוא מדוע קבעו חז"ל שברכת המזון היא מצווה דאורייתא (מתוך שיעורי הרב).

93 רנה דקארט (1596-1650) פילוסוף ומתמטיקאי צרפתי, נחשב לאבי הפילוסופיה המודרנית ולאחד ההוגים החשובים והמשפיעים בהיסטוריה המערבית. בספרו "ההגיונות" הוא מתאר את השיטה שלו שסיפקה מסגרת פילוסופית למדעי הטבע. כדי לנסות לומר דבר בעל משמעות על העולם, ביקש דקארט לצאת מנקודת מוצא כלשהי שעליה יוכל להישען בבואו לדון במהותו של העולם. נקודת מוצא זו תהיה אמת ודאית שלא ניתן להטיל בה ספק. כדי להשיג זאת, הוא הפעיל מתודה הידועה בשם ספקנות מתודולוגית ובבסיסה הטלת ספק בכל רעיון שניתן להטיל בו ספק.

אני קיים - cogito ergo sum - משמעותה לענייננו היא: אני קיים לכן אני יכול לבדוק מה יש במעמקי תוכי. אולי אגלה שם את האינסוף. במקרה הטוב יאמין דקארט באלוקים תוצרת דקארט, ופילוסוף אחר יאמין באלוקים תוצרת עצמו וכו'. ואולי לא. הכול ספקולציה. אין דרך לצאת מן הספק.

גישתו של אברהם שונה לחלוטין משום שהוא מניח מלכתחילה שהתשובה אינה נמצאת בו. לכן הציץ עליו בעל הבירה, הקב"ה, ואמר לו: אני בעל הבירה. רבי יהודה הלוי - הריה"ל, מוסיף שאם לא היה ה' נגלה אלינו, לא היינו יודעים שהוא קיים.⁹⁴

הכרתו העצמית של אברהם כבריאה היא רגע מכונן בתודעה העברית. להכיר את עצמי כבריאה, פירושה להיות מודע לעובדה שאני קיים רק אם אני מקבל את היש שלי ממישהו אחר. מהכרה זו, ממודעות זו, נגזרת תפיסה מסוימת של ההיסטוריה, של הזמן ושל המוסר. הזמן הוא הזמן של הקניית היש שקיבלתי במתנה, ברגע הלידה, והקריטריון לשיפוט מעשיי הוא קריטריון מוסרי.

מי יהיה ישראל

התורה אינה מסבירה מדוע רצה הקב"ה לברוא את העולם, אולם התורה שבעל פה קובעת שקיום אותו עולם תלוי בקבלת התורה על-ידי ישראל:

זיהי ערב ויהי בקר יום הששי ה' יתירה למה לי? מלמד שהתנה הקב"ה עם מעשה בראשית ואמר להם: אם ישראל מקבלים התורה אתם מתקיימין ואם לאו אני מחזיר אתכם לתוהו ובוהו.

מסכת שבת פח ע"א

94 ראה ספר הכוזרי, מאמר א, פסקה סז: ... אולם שאלת קדמות העולם או בריאתו שאלה שקשה לפתרה היא וראיות שתי הטענות בה שוות ומה שהכריע לצד הבריאה הוא הקבלה מאדם מנח וממשה ע"ה עדות הנבואה שהיא נאמנה מעדות ההקש ההגיוני ועם כל זה אלו ראה אדם המאמין בתורה הכרח הגיוני בדעה על היולי קדמון בצרוף לדעה שלעולמנו זה קדמו עולמות רבים לא היה בכך משום פגם באמנותו שעולמנו זה נתחדש רק לפני זמן מסוים ושראשוני האנשים בו היו אדם ונח.

אמר רבי אלעזר: כד ברא קב"ה עלמא על תנאי הוה, דכד ייתון ישראל
אם יקבלון אורייתא יאות, ואם לאו הרי אנא אהדר לכו לתהו ובהו, ועלמא
לא אתקיים עד דקיימו ישראל על טורא דסיני וקבילו אורייתא.

זוהר חלק א פט ע"א⁹⁵

אין משמעות לעולמו של הקב"ה בלי ישראל, בלי אומה המקבלת את
התורה. אם אין בעולמו של הקב"ה עם שמוכן להישפט על-פי התורה של
איחוד המידות, אין משמעות לעולם ואין לו זכות קיום.

חשוב להבין מיד שהסיפור המקראי אינו סיפור טרגי או פסימי. הוא
אמנם סיפור דרמתי אבל אופטימי,⁹⁶ המתקדם, על אף הכישלונות בדרך,
לקראת השגת יעדו. השאלה המעסיקה אותנו, דרך הסיפור המקראי, היא מי
במציאות, יהיה אותו ישראל שיקבל את התורה וייתן את זכות הקיום
לבריאה כולה.

"בעל הטורים", בתחילת פירושו לתורה,⁹⁷ מדגיש דווקא את הממד
האופטימי של הסיפור המקראי כאשר הוא כותב שהמילה הראשונה של
התורה "בראשית" מתפרשת כנוטריקון: בראשונה ברא אלוקים שיקבלו
ישראל תורה, כלומר בטוח שישראל כלשהו יקבל את התורה שהיא הנותנת
את הערך, את המשמעות לעולם. השאלה היא מי יהיה אותו ישראל ועל כך
מספרת התורה דרך התולדות.

אפשר לשאול שאלה זו באופן שונה: האם רק אותו עם ישראל שאנחנו
מכירים היום, צאצאי אברהם, יצחק ויעקב, היה יכול, היה מסוגל לקבל את
התורה? מתן תשובה חיובית לשאלה זו מביא אותנו לשאול שאלה נוספת:
אם הכול נגזר מראש, איך באה לידי ביטוי בחירתו החופשית של האדם?

95 תרגום: אמר רבי אלעזר כשברא הקב"ה את העולם היה על תנאי שום יבואו ישראל ויקבלו
את התורה תתקיימו ואם לא הריני מחזיר אתכם לתהו ובהו והעולם לא נתקיים עד שעמדו
ישראל על הר סיני וקבלו את התורה.

96 התפיסה היוונית של ההיסטוריה היא תפיסה פסימיסטית לחלוטין. הם רואים אותה
כטרגדיה (מעניין לראות שהטרגדיה נולדה ביוון במקביל להפסקת הנבואה בישראל). אין
בדרמה ממד של פסימיזם. יש בה מתח משום שהשחקנים פועלים (זו האטימולוגיה של
המילה drama ביוונית "האקט של העשייה") ולפעמים נכשלים. אולם הכישלון הוא זמני
בלבד (מתוך שיעורי הרב).

97 בעל הטורים מאת ר' יעקב בן אשר (בערך 1269-1343), בנו של הרא"ש, מעמודי הפסיקה
בישראל.

מדוע התורה טרחה וסיפרה לנו את אשר התרחש מאדם הראשון עד מעמד הר סיני?

התורה דרך הפתיחה "ההיסטורית" שלה, דרך התולדות, מבקשת לקבוע כלל יסודי, מהותי בדרכי ההשגחה והנהגת העולם והוא שמעיקרא, כל אומה ואומה הייתה יכולה להיות אותו ישראל, כל אחד ואחד היה יכול להפוך להיות אברהם. אברהם אבינו לא נולד כאברהם אלא כאַבְרָם מאור כשדים. מכאן זכותו העצומה של אַבְרָם שהצליח, אחרי תהליך ממושך של בירור אמיתת מידתו, להיות אברהם העברי המתחיל בייסוד האומה הישראלית. מתחילת חומש בראשית מספרת התורה מה קרה במשך הדורות בפרויקט התולדות - מי התקדם ומי נכשל ונפסל פסילה עצמית, על־פי שיפוט מוסרי של הבורא.

זה היה יכול להיות נַחַ עצמו או אשור, למשל,⁹⁸ אולם הם פסלו את עצמם. בסופו של חלק זה בתהליך, עשרה דורות מאדם עד נַחַ ועשרה דורות מנַחַ עד אברהם, הגענו למצב שבו רק משפחה אחת, משפחת אברהם,⁹⁹ מתוך כל משפחות האדמה, הצליחה וזכתה להגיע למדרגה הרצויה, וממנה יוכל לצאת אותו עם ישראל.

החלק השני של תהליך הבירור הוא פנים־משפחתי, המתרחש בתוך משפחתו של אברהם עצמו. מלכתחילה, גם כאן, כל האופציות היו פתוחות, אולם בכל שלב ושלב מתקיים בירור, ותוך כדי הבירור הזה מופיעה הדמות של יעקב כראויה לקבל את השם ישראל: אברהם ולא לוט, יצחק ולא ישמעאל, יעקב ולא עֵשָׂו.

מלכתחילה לא נגזר שכך יהיה. הדוגמה המובהקת היא יעקב ועֵשָׂו. יצחק אבינו סבר ששניהם יחד יקימו את עם ישראל. יצחק חשב שיעקב ייתן את הכוח הרוחני ואילו עֵשָׂו יעסוק ב"חומר" כ"איש שדה".¹⁰⁰ אולם עֵשָׂו פסל את עצמו, ולכן היה על יעקב לקחת על עצמו את שני התפקידים. הדבר לא היה הכרחי מלכתחילה.

98 ראה בהמשך השיעור.

99 עמוס ג-ב: רַק אֶתְכֶם יִדְעָתִי מִכָּל מְשֻׁפָּחוֹת הָאֲדָמָה.

100 ע"פ בראשית כה-כז.

ישראל כראשית

אותו ישראל הוא באמת הראשית האמתית של הבריאה.¹⁰¹ הוא הנותן את הקיום לעולם כולו. המדרש מונה מספר דברים הנקראים ראשית, ובתוכם גם התורה. מה הם יחסי הגומלין בין ישראל לתורה? "אי זה מהן קודם?"¹⁰² שאלה זו היא בעלת השלכות מעשיות ביותר. אם התורה חשובה יותר מעצם קיומו של עם ישראל, מה יקרה לעם ישראל אם הוא יחטא? האם עם ישראל יגיע אז לקיצו? תשובת המדרש ב"תנא דבי אליהו רבה" פרק טו היא שישראל קודמים:

אמר לי: רבי, שני דברים יש לי בלבבי, ואני אוהבן אהבה גדולה, תורה וישראל, אבל איני יודע אי זה מהן קודם? אמרתי לו: דרכן של בני אדם שאומרים: תורה קדומה לכל... אבל הייתי אומר: ישראל קדושים [קודמין]...¹⁰³

כלומר, במצבים מסוימים, כמו חטא העגל, צריך להשהות זמנית את התורה משום שלפי האמת המוחלטת שהתורה מייצגת, אחרי חטא חמור כזה, אין עוד זכות קיום לעם ישראל ואין מנוס מלהשמיד את עם ישראל. 'פְּעֵתָה הַנִּיחָה לִי וַיִּחַר אִפִּי בָהֶם וְאָכַלְתִּם'.¹⁰³ לכן כאשר שובר משה רבנו

101 ראה ב"ר א-א "ואין ראשית אלא תורה", ויקרא רבה לו-ד "בשביל ישראל שנקראו ראשית". ראה גם פירושו של רש"י בד"ה "בראשית": בראשית ברא - אין המקרא הזה אומר אלא דרשני, כמו שדרשוהו רבותינו ז"ל בשביל התורה שנקראת (משלי ח-כב) ראשית דרכו, ובשביל ישראל שנקראו (ירמיה ב-ג) ראשית תבואתו.

102 ראה ב"ר א-ד: 'בראשית ברא אלהים' ששה דברים קדמו לבריאת העולם יש מהן שנבראו ויש מהן שעלו במחשבה להבראות התורה והכסא הכבוד נבראו תורה מנין שנאמר (משלי ח) ה' קנני ראשית דרכו כסא הכבוד מנין דכתיב (תהילים צג) נכון כסאך מאז וגו' האבות וישראל ובית המקדש ושמו של משיח עלו במחשבה להבראות האבות מנין שנאמר (הושע ט) כענבים במדבר וגו' ישראל מנין שנא' (תהילים עד) זכור עדתך קניית קדם בהמ"ק מנין שנאמר (ירמיה יז) כסא כבוד מרום מראשון וגו' שמו של משיח מנין שנאמר (תהילים עב) יהי שמו לעולם וגו'. רבי אהבה ברבי זעירא אמר אף התשובה שנאמר (שם צ) בטרם הרים יולדו ואותה השעה תשב אנוש עד דכא וגו'. אבל איני יודע איזה מהם קודם אם התורה קדמה לכסא הכבוד ואם כסא הכבוד קודם לתורה? א"ר אבא בר כהנא התורה קדמה לכסא הכבוד שנאמר (משלי ח) ה' קנני ראשית דרכו וגו' קודם לאותו שכתוב בו (תהילים צג) נכון כסאך מאז. ר' הונא ור' ירמיה בשם רבי שמואל בר ר' יצחק אמרו מחשבתן של ישראל קדמה לכל דבר... כך אילולי שצפה הקב"ה שאחר כ"ו דורות ישראל עתידין לקבל את התורה לא היה כותב בתורה צו את בני ישראל דבר אל בני ישראל.

103 שמות לבי

מיוזמתו את הלוחות הראשונים, הוא למעשה משה את התורה והקב"ה מברך אותו על כך "יישר כחך ששיברת".¹⁰⁴ משה רבנו גילה במעשה זה את רצונו של הקב"ה, מבחינת "הקב"ה גוזר והצדיק מבטל".¹⁰⁵ מכל מקום אנחנו לומדים מעצם ההגדרה של ישראל והתורה כראשית שקיים קשר הדוק, שלא ניתן לניתוק בין שני המושגים האלה: ישראל הוא ישראל של התורה והתורה היא התורה של ישראל. בקרב הוגי דעות רבים יש קושי להגדיר את הזהות הנקראת ישראל. יש הרואים בישראל דת ורק דת, יש הרואים בישראל אומה ורק אומה. כל אחד שם את הדגש על ממד זה או אחר. ברצוני להציע את הדיוק של ה"בן איש חי" בפרשת וישלח¹⁰⁶ כבסיס להגדרה. ה"בן איש חי" מדגיש "כי ישראל הוא מספר יעקב משה דוד דשלשה צדיקים אלו צריכים להיות בחיבור אחד", כלומר הגימטריה של המילה "ישראל" ששווה 541, שווה לסך הגמטריות של "יעקב" 182, "משה" 345 ו"דוד" 14. יש בישראל שלושה ממדים: העם, התורה והארץ. יעקב מסמל את ממד העם, משה מסמל את ממד התורה ודוד מסמל את ממד הארץ. אי אפשר להפריד בין שלושת הממדים הללו: עם ישראל עם תורתו על אדמתו. ברגע שמפרידים בין ממדים אלו, אנו נקלעים לבעיות של זהות. כך קרה לנו במהלך הגלות כאשר ממד הארץ היה חסר. אז התחילו הוויכוחים בנוגע להגדרה של ישראל. עלינו לחזור לנוסחה הפשוטה הזו: העם עם תורתו על אדמתו.

האידיאל של ישראל

הפרויקט המשיחי של התולדות עובר בדורות הראשונים, דרך השלשלת של ישׁת, ולא דרך האנושות של קין, כפי שעולה בבירור מתחילת פרק א בספר דברי הימים א: 'אָדָם שֶׁת אָנוּשׁ. קִינָן מְהַלְלָאֵל יָרֵד. חֲנוּךְ מְתוּשָׁלַח לְמֶדֶן.'¹⁰⁷ אין בפסוקים אלו אזכור של קין וצאצאיו משום שהם פסלו את עצמם מבחינת פרויקט התולדות של הבורא. זהו הבירור הראשון: שׁת ולא קין.

104 שבת פז ע"א

105 שבת סג ע"א

106 ראה "בן איש חי" מאת הרב יוסף חיים (1834-1909) מבגדאד, הלכות שנה ראשונה, פרשת וישלח, פתיחה.

107 דברי הימים א, א, א-ג

אולם השלשלת ה"משיחית"¹⁰⁸ של שֵׁת אינה מצליחה לחנך את האנושות של קִין והיא נכשלת.

'נַח שֵׁם חָם וְיֶפֶת'.¹⁰⁹ שלושה בנים המעמידים שבעים אומות, שבעים משפחות האדמה. בתוך הפסוקים המונים את השבעים אומות, מצויינים מספר אירועים חריגים. הראשון שבהם 'זָכוּשׁ יָלַד אֶת נִמְרוֹד הוּא הָחַל לְהִיטֵב גִּבּוֹר בְּאַרְצוֹ' והשני קשור לשמות בני עֵבֶר 'שֵׁם הָאֶחָד פִּלֵג כִּי בְיָמָיו נִפְלְגָה הָאָרֶץ'. האחדות הקמאית נשברה. האנושות התפלגה.

המקובלים אומרים שהאנושות דומה למראה שנשברה, בדור הפלגה, לשבעים רסיסים. מי שמשמש ברסיס זה או אחר של המראה השבורה כדי לראות, רואה תמונה עקומה. אי אפשר אמנם להכחיש שיש כאן תמונה, אך היא חלקית במקרה הטוב. כך קרה עם השבעים אומות, בדור הפלגה. שוב כישלון.

תוצאת הכישלון היא שכל גוי, כל אומה לקחה אחד חלקי שבעים מן הזהות המקורית של אדם הראשון, ומאז יש שבעים אופנים שונים, פרצופים שונים להיות אדם 'אִישׁ לְשָׁנוֹ'¹¹⁰ וכל אחת ואחת היא מיוחדת במינה, יחידאית במינה. כל אומה מפתחת, מטפחת ערכים מסוימים בהתאם לזהות החלקית שהיא ירשה מפיצול האחדות הקמאית של האדם.

כל אומה מנסה, ברגע שהיא מזהה הזדמנות ויש לה היכולת לעשות כך, לכפות על שאר האומות את ה"מודל התרבותי", הזהות התרבותית שלה. חז"ל מכנים ניסיונות אלו ה"מלכויות". האידיאל המוצהר של מייסדי כל מלכות הוא לבנות מחדש את האוניברסל האנושי, אותו אוניברסל שנשבר לשבעים רסיסים. לפחות בתחילתו, כל ניסיון כזה הוא ניסיון כן, ניסיון אותנטי, אולם במציאות הם נכשלים משום שמהר מאוד הופכת כל מלכות להיות אימפריאליסטית והיא מונעת מזהויות אחרות להתפתח. ההיסטוריה של המלכויות היא היסטוריית הכישלון התמידי של החלום האנושי הזה, והוא לבנות מחדש את האחדות הקמאית ולחיות בשלום.

הדוגמה הבולטת ביותר היא המהפכה הצרפתית בסוף המאה השמונה-

108 אם שֵׁת עצמו או צאצאיו, ובעיקר נח, היו מצליחים להפוך את קִין או צאצאיו למוסריים, המוכנים לתת מקום לזולת ולבנות חברה מושתתת על ערכי המוסר, היינו כבר אז מסיימים את היסטוריית העולם הזה ועוברים לשלב הבא, ל"יום השמיני". אולם הם נכשלו והאנושות הגיעה למצב שבו אין מוסר כלל. אז התערב הקב"ה כדי להציל את הפרויקט שלו והכול התחיל מחדש מנח ובניו (מתוך שיעורי הרב).

109 דברי הימים א, א, פסוק ד ואילך.

110 ע"פ בראשית י-ה.

עשרה. מי שלומד את כתבי הפילוסופים הצרפתיים של סוף עידן הנאורות, שהשתתפו בפרויקט האנציקלופדיה הגדולה של דידרו, מזהה שהאידיאלים שלהם כנים ואותנטיים, קרי "חופש, שוויון, אחדות". אולם בתוך שנים ספורות אותה תנועה מהפכנית הופכת להיות האימפריה הצרפתית שמנסה לכפות על שאר העמים את הזהות הצרפתית, תחת ההנחה ש"להיות אדם זה להיות צרפתי". כך שבמשך עשרות שנים למדו כל ילדי המושבות, בכל פינות תבל, כולל היהודים בצפון אפריקה, שאבות אבותיהם היו גאלים! והמורה הצרפתי שלימד אותם היה משוכנע שהקדמונים האמתיים היו גאלים, ולא יכול להיות אחרת!

מטרת המשיחיות של ישראל היא לאחד את האנושות כאשר כל משפחה אנושית, כל אומה שומרת על תפקידה הייחודי ועם ישראל בתור 'ממלכת כהנים וגוי קדוש' מאחד את הכול.

האנושות דומה לזר פרחים. לכל פרח בזר יש תפקיד משלו ואם אותו סוג פרח חסר, הזר אינו שלם. הזר של פרויקט המלכויות הוא אוניפורמי. יש בו מקום רק לסוג פרח אחד. הזר של פרויקט המשיחיות של ישראל הוא רב־גווני, מורכב משבעים פרחים מסוגים שונים ויחד הוא מבחינת זר אמתי. תפקידו של ישראל הוא להיות הגורם המאחד, המחזיר את הזר כזר. לכן היה חשוב להדגיש שפרויקט המלכויות דומה מאוד במטרותיו התיאוריות, האוטופיות, לפרויקט המשיחי של בורא העולם, דרך התולדות, מאדם הראשון עד ה"בן אדם" האמתי שהוא מסומל על־ידי המשיח. במהלך ההיסטוריה נפלו יהודים רבים מדי קורבן לפרויקט המלכויות והתפתו לעזור להרכיב את ה"זר" של מלכות זו או אחרת. הפרח שהם חשבו להביא מצא את עצמו מהר מאוד מחוץ לזר.

שאלה: האם יש סיכוי שהחלום של מלכות כלשהי תצליח?

תשובה: לא, מפני שהכלי התרבותי, הזהותי שנושא את החלום האותנטי הזה הוא חלקי ופרטיקולרי. לכן אותה אומה אינה יכולה להגשים את החלום שהיא נושאת. הזהות היחידה המסוגלת להיות אוניברסלית באמת, לפי הסיפור המקראי וההיסטוריה, הוא ישראל. רק יהודי מסוגל להיות ב־זמנית כל אדם אחר: יהודי־גרמני, יהודי־צרפתי, יהודי־רוסי וכו'.

שני הפרויקטים האלה, המלכויות מצד אחד והמשיחיות של ישראל מן הצד האחר, נמצאים במצב של התמודדות מתמדת, של קונפליקט, במהלך כל ההיסטוריה.

הדגם בתורה לניסיון כזה הוא נְמֻרֹד הוּא הַחַל לְהִיּוֹת גְּבוּר בְּאַרְץ,

שמייסד את האימפריה הראשונה. נְמָרוֹד מורד בבורא העולם והוא מפיץ את הסיסמה 'נַעֲשֶׂה לָנוּ שֵׁם'.¹¹¹ תחת שרביטו, הוא שם דגש על הקולקטיב האנושי ומנסה למחוק את האישיות הפרטית של כל אחד ואחד.

על נְמָרוֹד קמים מתנגדים, והם דווקא משתייכים למשפחת שם. הראשון שבהם הוא אָשׁוּר, שלפי המדרש¹¹² לא הסכים עם המהלך של נְמָרוֹד ופרש 'מִן הָאָרֶץ הָהוּא יָצָא אָשׁוּר'.¹¹³ אולם לאחר זמן מה הפך אָשׁוּר בעצמו להיות בעל אימפריה, בדומה לנְמָרוֹד 'וַיִּבֶן אֶת נִינְוָה וְאֶת רְחֹבֹת עִיר וְאֶת כְּלָח. וְאֶת רֶסֶן בֵּין נִינְוָה וּבֵין כְּלָח הוּא הָעִיר הַגְּדֹלָה'. אז התגלה המניע האמיתי שלו והוא פסל את עצמו. המניע האמיתי שלו לא היה שילת הרעיון האימפריאליסטי של נְמָרוֹד. הוא פשוט לא הסכים שנְמָרוֹד יעמוד בראש האימפריה.

המתנגד השני הוא אַבְרָם מאור כשדים.¹¹⁴ אַבְרָם נשאר נאמן לאידאל של זקנו עֶבֶר, הוא נשאר 'אַבְרָם הָעֵבֶרִי'.¹¹⁵ הוא שמר על השפה העברית, על לשון הקודש¹¹⁶ והוא המשיך לדבר על האחדות שהייתה ואינה עוד. זכר האחדות היה האידאל של משפחתו. נְמָרוֹד אינו יכול לסבול את הפרויקט המתחרה של אברהם, ולכן מיד הוא מבקש להרוג את אברהם, כאשר הוא זורק אותו אל תוך הכבשן.

אברהם ונְמָרוֹד מתחילים את המהלך שלהם מאותה אבחנה קיומית, אקזיסטנציאלית בנוגע למצב העולם. אי אפשר להסתפק במצב הקיים של

111 ע"פ בראשית יא-ד.

112 ראה מדרש תהילים (שוחר טוב) מזמור קיח.

ראה גם ב"ר לז-ד: ... מן הארץ ההיא יצא אשור מן העצה ההיא יצא אשור כיון שראה אותן באים לחלוק על הקדוש ברוך הוא פנה מארצו.

113 בראשית י-יא

114 ראה דברי רבי אברהם אבן עזרא (בראשית יא-א): באותה שעה שנמרוד בנה את המגדל אברהם אף הוא היה מבוני המגדל.

115 ע"פ בראשית יד-יג.

116 מאז דור הפלגה העולם כולו בחיפוש אחרי ה"שפה אחת" שבכוחה לחבר בין בני אנוש. היוונים חשבו שהגאומטריה היא בבחינת "שפה אחת". יש שחשבו שזו דווקא המוזיקה ויש שניסו ליצור "יש מאין", שפה אחת לאנושות כולה, כגון שפת האספרנטו. איש לא קלט שאותה "שפה אחת" נשתמרה אצל אברהם אבינו וצאצאיו. אם נעלה כיום לאוטובוס ירושלמי, נראה שאחד מדבר אנגלית, השני מדבר צרפתית, השלישי רוסית, הרביעי פרסית, החמישי אמהרית, וכולם יכולים לתקשר בלשון הקודש... נמצא שאותו אוטובוס ירושלמי הוא סממן לעקבתא דמשיחא, שבו חוזרים למצב שקדם לפילוג ולהפצה "שפה אחת ודברים אחדים" (מתוך שיעורי הרב).

העולם. הוא אינו משביע רצון. נמרוד מתעל את המרד, את אי־שביעות רצונו כלפי בורא אותו עולם.¹¹⁷

המרד של אברהם כלפי מצב העולם מביא אותו לשרת את פרויקט הבורא. הוא מחליט להיות עבד הבורא כדי לתקן את המצב. מאז הופך אברהם להיות אויבו של נמרוד. כעת יש לנמרוד שני אויבים: בורא עולם ועמו ישראל דרך אברהם בדור שלו. וכך קרה במהלך ההיסטוריה. שתי האידאולוגיות הבולטות של המאה העשרים, שראו את עצמן כמקומות אימפריות לאלף שנה, האידאולוגיה הנאצית האתאיסטית־חומרנית והאידאולוגיה המרקסיסטית־סטליניסטית, התאפיינו בשנאה תהומית לעם ישראל ולכל דבר שהוא מייצג.

הזהות הארמית

אחרי שהוא מנה את שבעים האומות, מבליט המספר המקראי בקודש בספר דברי הימים דווקא שושלת אחת: 'שם אַרְפַּכְשָׁד שֶׁלַח. עֶבֶר פֶּלֶג רְעוּ. שְׂרוּג נְחוּר תָּרַח. אַבְרָם הוּא אַבְרָהָם'. מצד אחד הדבר נראה כחזרה מיותרת על הנאמר בפסוקים הקודמים משום שאין ברשימה הזו שם חדש, אולם זאת האינדיקציה לבירור השני. מכל אותם אנשים, רק אַבְרָם מאור כשדים ממשיך את סיפור התולדות. אלא שהפסוק האחרון ברשימה זו 'אַבְרָם הוּא אַבְרָהָם' חריג ויחידאי בתנ"ך והוא דורש עיון מעמיק דרך הדרש של הגמרא בסוף הפרק הראשון של מסכת ברכות:¹¹⁸ "בתחילה נעשה אב לארם ולבסוף נעשה אב לכל העולם כולו". אמירה זו של הגמרא קשה משום שלפי המסופר בחומש בראשית בפרק י', ובפסוקים שראינו זה עתה מספר דברי הימים, אברהם אינו צאצא של אַרְם בן שֵׁם אלא של אַרְפַּכְשָׁד בן שֵׁם. מהי משמעות קביעה זו של הגמרא, שכמובן יודעת היטב את סדר הדורות? מיהו אַרְם ומה מיוחד בו?

בשלב זה של ההיסטוריה האנושית, אין אומה ישראלית. יש רק משפחה אחת, משפחתו של אברהם ששמרה על החלום של עֶבֶר. חז"ל רוצים, דרך הדרשה "בתחילה נעשה אב לארם", ללמד אותנו שבתוך שבעים האומות יש

117 ראה ב"ר כג-ז.

118 ברכות יג ע"א

אומה מיוחדת - היא אָרְם ששמרה יותר מן האומות האחרות על היכולת לבנות מחדש את הזהות האוניברסלית של האנושות.¹¹⁹ הזהות של אָרְם היא זהות חלקית כמו שאר הזהויות של הע' אומות. עם זאת היא שמרה על היכולת הפוטנציאלית להצמיח מתוכה מחדש את האחדות הקמאית האוניברסלית. הזהות הארמית משמשת תבנית, רחם ההיסטוריה המשיחית המתחילה בפועל עם אברהם. היא הזהות הדומיננטית במלכות 'בְּבָל', גם כאשר מלכות זו נשלטת על-ידי דמויות אחרות, כמו נְמְרוֹד בן כוש בן חם או אשור.

בשלב זה של חייו אברהם הוא ארמי. זהותו היא הזהות הארמית, אף שהוא מצאצאי עֶבֶר וזהותו האמתית היא הזהות העברית. הוא "אב לארם". בימינו היינו אומרים שהוא יהודי. הזהות היהודית היא הזהות של בני אברהם, יצחק ויעקב כאשר הם חיים בארצות לא להם, בתוך החברה הגויית המארכת אותם.

הפסוק "אָבְרָם הוא אֲבָרָהִם" אינו סתמי. הוא מבטא מהפכה זהותית שהיא תוצאה של המאמץ האדיר של אָבְרָם, כאשר הוא מצליח להיפרד, לזרוק את הקליפה הארמית שלו ולגלות את הזהות העברית מחדש. זאת משמעותה של דרשת חז"ל "בתחילה נעשה אב לארם ולבסוף נעשה אב לכל העולם כולו". שינוי זהותי זה קשור ליציאתו מן הגלות קשר ישיר.

אחיו נְחוֹר, לעומת אברהם, מחליט להישאר בגלות בחרון, והוא משתלב בנוף הזהותי הארמי עד כדי כך שהתורה מספרת לנו שמתוך בניו נמנים 'עוֹן בְּכָרוֹ וְאֵת בּוֹז אֲחִיו וְאֵת קְמוּאֵל אֲבִי אָרְם'.¹²⁰ אבי ארם אינו בוודאי ביטוי מקרי. נְחוֹר קיבל החלטה מודעת, הופכית להחלטה אָבְרָם אחיו שחוזר לעבריות שלו. אין זה פלא שגם בתואל בן נְחוֹר כבר מכונה בתואל הארמי,¹²¹ אף שהיחוס האמתי שלו הוא לעֶבֶר ולא לאָרְם.

119 המילה "אוניברסל" היא כמובן מילה מודרנית. ר"ש בן יוחאי משתמש בביטוי "אדם" כדי לציין את התכונה המיוחדת של הזהות העברית ששמרה על אותה אוניברסליות שורשית, קמאית, כאשר הוא אומר (יבמות סא ע"א): "וכן היה ר"ש בן יוחאי אומר: קברי עובדי כוכבים אינן מטמאין באהל שנא' 'זאתן צאני צאן מרעיתי אדם אתם' אתם קרויין אדם ואין העובדי כוכבים קרויין אדם". ישראל נשאר אדם, כלומר יש לו זהות אוניברסלית, כאשר שאר האומות הם "האדם", מבחינת ההשתייכות שלהן למין האנושי, אולם עם זהות חלקית עקב הפיצול שחל בדור הפלגה (מתוך שיעורי הרב).

120 בראשית כב-כא

121 בראשית כה-כ: וַיְהִי יִצְחָק בֶּן אֲרֶבְעִים שָׁנָה בְּקָחְתּוֹ אֵת רִבְקָה בֵּת בְּתוּאֵל הָאֲרָמִי מִפְּדַן אָרְם אֲחוֹת לְבֵן הָאֲרָמִי לוֹ לְאִשָּׁה.

משמעות שינוי שמו של אברהם

השם "אברהם", לעומת השם "אַבְרָם" המסמל את הזהות הארמית, הגלותית של אברהם, מסמל את הממד האוניברסלי של הזהות העברית: "ולבסוף נעשה אב לכל העולם כולו". בימינו, אנו אומרים אַבְרָם היהודי לעומת אברהם העברי־ישראלי.

אַבְרָם־אברהם הוא אותו איש אבל בשני שלבים שונים לגמרי בהיסטוריה שלו. השם החדש שהוא מקבל מבטא מהפכה של ממש בזהותו, מזהות גלותית מוקטנת לזהות לאומית־אוניברסלית במלוא תוקפה. היהודי החוזר מגלות אדום־רומי אחרי אלפיים שנה עובר תהליך דומה. עליו לשמר את הערכים היהודיים ולהקנות להם ממד חדש - ממד עברי, ממד אוניברסלי. בתהליך הזה קיימות מספר סכנות. הסכנה הראשונה היא שהיהודי לא ירצה לחזור לארץ כלל משום שהוא שכח שהוא בכלל ממוצא עברי. הסכנה השנייה היא שבמהלך ההתפרקות מן הקליפה הארמית, יש כאלה שזורקים את הפרי עם הקליפה ושוכחים שהם ממוצא יהודי. בעיות הזהות בימינו קשורות לשתי מגמות אלו. יש כאלו השוכחים שהתורה נכתבה בעברית ולא באידיש או בלאדינו, ויש כאלו השוכחים שאנחנו צריכים לקיים את התורה. העולם היהודי מצד אחד והחברה הישראלית מן הצד האחר - חיים באותם עימותים, מתלבטים באותן קושיות: מי נשאר ארמי? מי כבר עברי? מי לא רוצה להיות עברי?

מטרת התורה על־ידי תיאור המאמץ האדיר של אברהם, כאשר הוא יוצא מן הקליפה הארמית ומבקש להגיע לזהות העברית שלו, היא ללמד אותנו איך עלינו להתנהג בזמן היציאה מן הגלות האחרונה, איזה תהליך ברמת הזהות עלינו לעבור במקביל לחזרה הפיזית לציון. אנחנו לומדים בחומש בראשית את ה"תעודת זהות" של נשמת ישראל. ישראל מבחינת האבות וישראל מבחינת הבנים. "מעשה אבות סימן לבנים"¹²².

המעבר מן הזהות הארמית לזהות העברית מתבצע במספר שלבים והוא מגיע לשיאו כאשר אברהם מצטווה למול את עצמו, בפרק יז. אז הוא מקבל את שמו החדש "אברהם". הציווי על המילה גם קשור באופן ישיר להבטחה על הארץ.¹²³

122 ראה תנחומא לך לך ט, ב"ר מ-ו, רמב"ן לך לך יב-ו.

123 ראה ב"ר מו-ט: ... אם מקיימין בניך את המילה הן נכנסים לארץ ואם לאו אין נכנסים לארץ.

רבי צדוק הכהן מלובלין, בעל ה"פרי צדיק"¹²⁴ מדגיש שתקופת האבות מתאפיינת כתקופה של קבלת הבטחות, אולם הבטחות אלו התקיימו בפועל רק בתקופת הבנים. העימות היום בין העולם היהודי כפזורה - diaspora לחברה הישראלית הוא העימות בין אבות לבנים. יהודי הגלות אוהבים להגדיר את ארץ ישראל כארץ האבות, אולם לאמתו של דבר הם האבות שלנו משום שאנחנו אלו שחוזרים לארץ ישראל מבחינת בני. זהו סוד הפסוק בירמיהו לא-טז 'וְשָׁבוּ בְּנֵי לְגִבּוֹלֵם'. גם מלאכי אומר בסוף נבואתו (ג-כד) 'וְהָשִׁיב לֵב אֲבוֹת עַל בְּנֵי וְלֵב בְּנֵי עַל אֲבוֹתָם'.

אוניברסליות לעומת קוסמופוליטיות

זהותו של אֶבְרָם ספציפית מאוד, כאילו מדובר על אומה אחת בין כל האומות, שלא כמו זהותו של אֶבְרָהָם שהיא זהות אוניברסלית. כדי להמחיש את ההבדל ניקח לדוגמה את היהודים החיים בגולה. יהודים אלו מאורגנים בקהילות וכל קהילה קשורה מאוד לזהות האומה שבתוכה היא חיה (שהיא בעצמה אחד חלקי שבעים מן הזהות המקורית של אדם הראשון כפי שהסברנו קודם לכן), וזה הופך אותה לספציפית מאוד. יהודי-צרפתי הוא יהודי-צרפתי. יהודי-אמריקני הוא יהודי-אמריקני. אין אפשרות להיות יהודי סתם. אתה תמיד יהודי-מישהו. יהודי חי בסימביוזה עם חברה גויית כלשהי. גם כאשר הוא חושב שהוא חי בגטו סגור, במנותק מן החברה הסובבת אותו, הוא תמיד היהודי של מישהו. הוא אינו יכול להיות אוניברסלי.

כאשר יהודי מדבר על אוניברסליות הוא משתמש במינוח לא נכון או שהוא מטעה בכוונה. היהודי הוא קוסמופוליטי ולא אוניברסלי. אם השאיפה שלו, האידאל שלו דרך העבריות הפנימית שלו הם אמנם האוניברסליות, המציאות שלו מבחינה קיומית היא קוסמופוליטית משום שכל קהילה צמודה לאומה המארכת אותה, בעלת זהות ספציפית מאוד. היהודי החי בתוך חברה מסוימת, צמוד לפרצוף החלקי של אותה חברה ולא לפרצוף האדם הכללי, למין האנושי כולו. רק העברי החי בארצו יכול להיות צמוד למין האנושי כולו.¹²⁵

124 ראה "פרי צדיק" לרבי צדוק הכהן מלובלין, פרשת וארא, דרוש ג: ... והיינו כשהבטחתי להם ולא קיימתי.

125 הבלבול במושגים אוניברסליות לעומת קוסמופוליטיות נובע מן העובדה שהיהודי יכול

מעניין לראות שדווקא היום, בעיני הגויים, הישראלי הוא היהודי של העולם כולו, לעומת היהודי, שהוא היהודי של הגוי שלו. כאשר יהודי אומר שהוא כמו אברהם אבינו קשור לאוניברסליות של העולם, אין הדבר נכון - הוא דווקא קוסמופוליטי משום שהוא היהודי של הגוי הזה דווקא. דווקא הישראלי בהיותו בחזרה עברי, הוא צמוד למין האנושי כולו. בשביל זה עליו לעבור את תהליך שינוי השם שעבר אברהם. צריך להגיע לשם "אברהם" בחזרה.

מַאֲבָרָם לַאֲבְרָהָם – תהליך בלתי הפיך

בהמשך הסוגיה קובעת הגמרא שיש איסור לחזור ולקרוא לאברהם אבינו "אַבְרָם":

תני בר קפרא: כל הקורא לאברהם אברם עובר בעשה שנאמר זיהיה שמך אברהם. רבי אליעזר אומר: עובר בלאו שנאמר ולא יקרא עוד את שמך אברם.

קביעה זו באה לבטא את העובדה שהתהליך שעבר אברהם הוא תהליך בלתי הפיך. התקדמות עצומה בתולדות. שלב מכריע בבניית הזהות הישראלית. בחירתו של אברהם היא השורש של בחירת צאצאיו עד אחרית הימים. זה נצחי, בלתי הפיך. לעומת שינוי שמו של אברהם, שינוי שמו של יעקב לישראל אינו בלתי הפיך:

אלא מעתה הקורא ליעקב יעקב הינו? שאני התם דהדר אהדריה קרא דכתיב ויאמר אלהים לישראל במראות הלילה ויאמר יעקב יעקב.

לעבור מחברה לחברה, לשנות את מקום מושבו ולהישאר בכל זאת יהודי. אולם אין זה הופך אותו לאוניברסלי. למשל, הוא עובר ממצב של יהודי-אלג'יראי למצב של יהודי-צרפתי, או ממצב של יהודי-מרוקאי למצב של יהודי-קנדי. להיות אוניברסלי הוא להיות מסוגל להעביר מסר לכלל המין האנושי המחולק לשבעים חלקי זהויות בסיסיות. רק עברי מסוגל לכך (מתוך שיעורי הרב).

הזהות הישראלית נבנית על-ידי ג' אבות, אברהם, יצחק ויעקב, ובכל שלב ושלב חלה התקדמות. עם זאת יש הבדל בין שני השלבים הראשוניים לשלב השלישי. שני השלבים הראשוניים הם בלתי הפיכים, לעומת השלב השלישי, וזאת מדוע?

ברמת הכלל שלושת השלבים הללו מקבילים לשלוש הגלויות, גלות מצרים המביאה לבית הראשון, גלות בבל המביאה לבית השני וגלות רומי המביאה לבית השלישי. כל עוד גלות רומי לא הסתיימה ובית המקדש השלישי טרם נבנה, יכול עדיין ישראל להיקרא יעקב. השם "יעקב" מסמל את ממד העם בגלות רומי, והשם "ישראל" מסמל את ממד העם כאשר הוא יוצא מן הגלות הזו וחוזר לארצו.

לכן לא במקרה כתוב בפסוק המובא על-ידי הגמרא "במראות הלילה". הלילה מסמל את הגלות וכאשר ישראל יוצא לגלות, הוא נקרא שוב יעקב. יעקב מוכן למשימה זו 'וַיֵּאמֶר יַעֲקֹב וַיֵּאמֶר הַנְּנִי'.¹²⁶

אפשר להסביר את הנושא במישור אחר: אברהם הוא הצדיק של מידת החסד, יצחק הוא הצדיק של מידת הדין. שתי מידות אלו הן חלק בלתי נפרד, בלתי הפיך של זהות העם. יעקב הוא הצדיק של איחוד המידות. מידה זו טרם הפכה להיות חלק בלתי נפרד של זהותנו. ברור לכול שהבעיה העיקרית של העם היא בעיית האחדות, ולא בכדי הסיסמה של ישראל היא 'וְאֶהְבֶּתָּ לְרַעְךָ כְּמוֹךָ'.¹²⁷

חלום היהודי לעומת חלום הישראלי

שאלה: מדוע בגלות היהודים הם בבחינת אבות?

תשובה: יהודי הגולה מאמינים באמונה שלמה בהבטחות של התורה דרך הנביאים שיום אחד יחזור עם ישראל לארצו. זהו חלום, לפחות של אלו שלא התבוללו לגמרי ולא שכחו את מוצאם העברי. כאשר מתייחסים לחלום, החלום כחלום הוא שלם. הם אכן מאמינים שפעם יעלו ארצה. הם חיים תמיד באמונה זו. כאן בארצנו אנחנו חיים בעולם אחר לחלוטין. הבנים מגשימים, מקיימים ולכן מתפתח עימות ואפילו ניכור בין יהודי הגולה לישראלים, בין האבות לבנים. חלומותיו של הישראלי שונים לחלוטין

126 בראשית מו-ב

127 ויקרא יט-יח

מחלומותיו של היהודי בגולה. האחרון אינו חולם על עלייה לארץ. חלום זה חלף מבחינתנו. החלום שלו הוא ירושלים הבנויה לעומת החלום של היהודי בגולה "לשנה הבאה בירושלים".

בהיותי ילד לפני מלחמת העולם השנייה, גרנו משפחתי ואני בעיר אוראן באלג'יריה. אז דיברו בבית אבא שהיה רב העיר ובבית סבא ז"ל יהודית-ערבית. מבחינה תרבותית ודתית, זה היה עולם עשיר מאוד, אולם הוא אבד. אז כילד הייתי חולם על ירושלים וכאשר היו שואלים אותי בבית הספר מה ארצה להיות כשאתבגר, הייתי עונה באופן מעט נאיבי: אני רוצה להיות רב בירושלים. מה שאכן קרה! כאשר אני זוכר את אותו עולם יהודי שאבד, אני באמת מוצא את עצמי בו, אולם אני יודע שהוא חלף. כעת אני חי בארץ ישראל בעולם היהודי של הנכדים שלי ועולם זה חוזר להיות עולם עברי, שונה לחלוטין מקודמו. גם בעולמם של נכדיי אני מרגיש בבית, אך בהבדל אחד. הנכדים שלי אף פעם לא ידעו מה היה עולמו של סבי ע"ה. אולם סבי היה חולם על עולמם. זהו כל ההבדל.

היהודי הגלותי מאמין בהבטחות לעומת היהודי בארץ שמתמודד עם הקושי לקיים את ההבטחה הזו. זהו עניין אחר לגמרי. הילדים שלנו אינם מאמינים בעלייה לארץ ישראל אלא בדברים אחרים לגמרי משום שהם כבר חיים בירושלים.

מתוך הריסותיו של העולם השלם הזה, מתוך החורבן הזה, קם עולם אחר לגמרי - העולם הישראלי. אני שייך לדור האחרון שהכיר את אותו עולם ואני יודע מה נחרב. מה שאני רוצה להסביר הוא שהחלום של הגדולים של אותו עולם היה העולם שלנו. זהו הסוד של הלידה והיהודים בגלות חייבים להשיב בכנות לשאלה מה עדיף באמת: האם הם רוצים להיעלם באיזה פרה-היסטוריה או לחזור להיות אומה חיה?

נוצרת אי הבנה בין האבות לבנים ואנחנו זקוקים לאליהו הנביא כדי להשכין שלום ביניהם. המשנה בסוף מסכת עדויות¹²⁸ אומרת בפירוש שאליהו הנביא אינו בא לפסול או להתיר אלא להשכין שלום בעולם, שנאמר 'הִנֵּה אֲנִי שֹׁלַח לְכֶם אֶת אֱלֹהֵי הַנְּבִיא לְפָנַי בּוֹא יוֹם יְהוָה הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא'. הוא בא לקרב בין האבות לבנים.

